

Grå-grønn bærekraft – Tøyen som eksempel fra Oslo

Michael 2019; 16: Supplement 23: 47–55.

I samtidens byutvikling snakkes det mye om blå-grønn bærekraft, ofte i betydningen blå og grønne naturkvaliteter: elver, kanaler, havnefronter, parker og turstier¹. I denne sammenhengen havner ofte byens grå kvaliteter i bakgrunnen, enten fordi intensjonen er å bekjempe dem – eksempelvis å begrense bilisme, forsøpling og forurensning – eller fordi de ikke verdsettes i kraft av den betydningen de har hatt, i positiv så vel som negativ forstand. I dette kapitlet ser vi nærmere på Tøyen i Oslo, med vekt på konflikter og forsøksvise koblinger mellom bydelens grå og grønne karaktertrekk. Vi undersøker dette i et historisk perspektiv med linjer inn i samtiden og legger særlig vekt på to områder: Tøyenparken og Tøyensenteret. Med dette som utgangspunkt drøfter vi potensialet for det vi kaller en grå-grønn bærekraft, der kultur og natur kan møtes i en helsefremmende fusjon. Sagt på en annen måte: Finnes det en felles framtid for betong og botanikk på Tøyen?

Bærekraft som bakteppe

Bærekraft er i dag et svært omfattende begrep som umulig lar seg fange i en kort tekst som dette. FNs bærekraftsmål er et forsøk på å samle de ulike variantene under en felles paraply, men heller ikke denne er smal nok til kortfattet behandling. Vi avgrensner oss derfor til to punkt som er særlig relevante for vår tematikk: Mål 3 *God helse* og Mål 11 *Bærekraftige byer og samfunn*. Det handler om byutvikling som aspirerer mot å fremme folkehelse, sunnhet og bedre levekår, samt en opplevelse av livskvalitet i eget nærområde. At alle kan leve friske og sunne liv, er i følge FN en forutsetning for å oppnå bærekraftig utvikling. Men det har ikke alltid vært tilfelle på

¹ To toneangivende publikasjoner er Beatley T. *Blue Urbanism. Exploring connection between cities and oceans*. Washington D.C.: Island Press, 2016, og Waldheim C. *Landscape as urbanism: a general theory*. New Jersey: Princeton University Press, 2016.

Tøyen. Derfor klinger i tillegg Mål 1 *Utrydde fattigdom* og Mål 10 *Mindre ulikhet* med, ettersom Tøyen som område har vært preget av slike utfordringer gjennom historien og stadig er det i dag².

På et overordnet nivå dreier dette seg om helserelaterte argumenter i samspill med teorier om byutvikling. Vi har valgt Tøyen som åsted for denne interessen, fordi denne delen av Oslo representerer positive effekter av ulike forsøk på å forbedre livskvaliteten til innbyggerne, men også krevende utfordringer. Vår innfallsvinkel er å studere Tøyen i lys av etablerte NaKuHel-prinsipper og se nærmere på hva som har skjedd og hva som eventuelt burde skje for at disse prinsippene kan komme mer til sin rett. Målet er å øke bevisstgjøringen av muligheter og helsefremmende tiltak i det aktuelle nærmiljøet.

Problemstillingene rundt helse i by penses særlig inn mot aktuelle ideer om bærekraftig byliv, der den dominerende diskursen for tiden domineres av en grønn bølge som omfatter tradisjonelt miljøvern og sikring av naturkvaliteter, så vel som grønne kvaliteter i utvidet forstand: Klimavennlig teknologi, fortetting som botemiddel mot privatbilisme, og økologiske trender som urban dyrking, husdyrhold og birøkting.

Dette har i økende grad også handlet om byens blå kvaliteter. I Oslo var etableringen av Akerselva Miljøpark (1986) et tidlig eksempel, der man sikret byens viktigste elveløp og gradvis rustet opp elvebreddene og rensset vannet.

De siste årene har det floreret med lignende prosjekter, som Teglverksdammen på Hasle (2015), som kombinerer landskapsdesign, rekreasjon og økologisk drift av vannanlegg i by. Herunder ligger det en klar helsefaktor: Hasle har ikke bare fått en vakker dam, den rens faktisk vannet i nærområdet.

Denne typen av symbioser av natur og menneskeliv har blitt grundig studert av den britiske geografen Tim Ingold, som har vært opptatt av ulike former for sammensmeltning av natur og kultur – en fusjon av det biologiske og det humanistiske, som Ingold kaller det³. Dette minner om tankene til Werner Christie om hva som påvirker menneskers helse, og grunnlaget for videreutvikling, livskvalitet og trivsel: «Den nye biologiske systemforskningen viser i stadig større detalj hvordan samspillet mellom gener, mikrober, mat og miljø gir risiko for helse og sykdom eller, like ofte, robusthet og

2 Følgende studie peker presist ut de rådende utfordringene på Tøyen med tanke på levekår og sosioøkonomisk ulikhet: Brattbakk I et al. *Hva nå, Tøyen? Sosiokulturell stedsanalyse av Tøyen i Bydel Gamle Oslo*. Oslo: AFI/OsloMet, 2015.

3 Ingold har skrevet en rekke bøker og artikler om dette, hvor av denne boka er et tidlig eksempel: Ingold T. *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge, 2000.

resiliens (motstandsevne), såkalte salutogene faktorer.»⁴ Biologien må, slik Ingold og Christie ser det, alltid understøttes av kulturelle innsikter for å treffe optimalt som forklaringsmodell.

Disse ideene om en slags kulturell biologi er et viktig bakteppe for oss. Vi bygger videre på NaKuHel-publikasjoner som *Helsefremmende samhandling* (2017), der natur og kultur løftes frem i et folkehelseperspektiv.

Samtidig ønsker vi å bidra med et modererende blikk på den modernismekritikken som fremmes i denne antologien⁵. I vår tilnærming til konstellasjonen natur-kultur blander vi nemlig inn et element som ofte blir utelatt, nemlig de *destruktive* eller *påstått destruktive* kreftene som ofte har innvirket på folks helse og dagligliv i storbyer som Oslo. Dette kaller vi *grå bærekraft*, et begrep som er vår egen konstruksjon, men som bygger på lignende termer, eksempelvis ‘bad heritage’, som blant annet brukes for å kategorisere problematiske kulturminner som omdiskuterte krigsmonument, kolonialistiske minnesmerker, upopulære bygninger og lignende⁶.

Rent konkret gjør vi dette ved å velge to kontrasterende, men samtidig nært relaterte caser, Tøyenparken og Tøyensenteret – en grønn oase og en grå betongjungle. Poenget er å få frem nyansene i dette forholdet og påpeke at noe som i utgangspunkt var grått, ikke bare representerer noe negativt, men derimot en bit av en nabolagsidentitet som hele tiden er i endring. I lys av de endringene som Tøyensenteret har gjennomgått de siste årene, har området blitt tilført ulike typer bærekraft som ikke var tilstede på samme måte da senteret var nytt. Tøyenparken, på sin side, har vært gjenstand for en rekke ambisiøse offentlige prosjekter fra etterkrigstiden og fremover, og den historien er også mer komplisert enn man kanskje skulle tro når man først dykker inn i den.

Det historiske perspektivet er inspirert av tidligere forsøk på å koble helse, arkitektur og byplanlegging. Blant de mer kjente eksemplene i arkitekturhistorien er Le Corbusiers metafor om arkitekten som kirurg, som svever over byen, stiller en diagnose og opererer i rollen som byplanlegger⁷. Den britiske sosiologen Richard Sennett har skrevet om kunnskapsover-

4 Christie W. Natur, kultur og evolusjon. I: Tellnes G, red. *Helsefremmende samhandling. Natur og kultur som folkehelse*. Bergen: Fagbokforlaget, 2017, s. 30.

5 Denne kritikken forekommer i kapittel 10, der modernistiske arkitektur- og byplanidealer i stor grad blir fremstilt som en negativ kontrast til et helsefremmende bymiljø. Se Tellnes G & Karsten IA. Kunst og arkitektur til fremme av helse, miljø og livskvalitet. I: Tellnes G, red. *Helsefremmende samhandling. Natur og kultur som folkehelse*. Bergen: Fagbokforlaget, 2017, s. 105-113.

6 Denne boka, som tar for seg den kolonialistiske tendensen innen australsk kulturhistorisk skriving, er et treffende eksempel: Mulvany J. *The axe had never sounded. Place, people and heritage of Recherche Bay, Tasmania*. Canberra: ANU Press, 2007.

7 Le Corbusier gjør et stort poeng ut av denne rollen i følgende bok: Le Corbusier. *The City of Tomorrow and its planning*. New York: Dover, 1987 (Originalutgaven på fransk: *Le Corbusier. Urbanisme*. Paris: Les Éditions Crès, 1924).

føring fra medisinsk forskning til byutvikling, spesielt ideen om god sirkulasjon som synonymt med sunnhet⁸. Sennets foreløpig siste bok, *Building and Dwelling*, handler om livsnødvendigheten av å bo godt⁹. Det oppstår utvilsomt helsemessige gevinster i en by der folk trives og har det bra. Men hvordan oppnår man egentlig et bra byliv, og var egentlig alt så mye bedre før modernismens byplankirurger slapp til?

Grå kulturarv

For alle dem som drømmer om gamle idylliske områder som har forsvunnet fra Oslo og blitt erstattet med moderne bebyggelse, eksempelvis rivningen av trehus på Enerhaugen til fordel for modernistiske høyblokker på 1960-tallet, kan det være vel verdt å se nærmere på de omstendighetene som i sin tid førte til endring.

Helt siden Tøyen tok spranget fra å være et landlig suburbia utenfor bygrensen til å bli innlemmet i Christiania i 1878, har bydelen vært preget av harde kår med påfølgende forsøk på utbedringer. I den tidlige urbaniseringsfasen på 1800-tallet begynte overgangen fra trehus til murgårder, for å gi plass til flere og å gi bedre boforhold. Samtidig førte den nye bystrukturen, som også rommet store fabrikker, til nye former for trangbodddhet, samt et direkte usunt bymiljø med piperøyk, urent drikkevann og manglende kloakkhåndtering. Verst var det i de gamle trehusområdene, som på Enerhaugen, der halvparten av beboerne døde under koleraepidemien i 1853.

I dag har mange et positivt syn på Oslos bygårder, ettersom de på 1980- og 90-tallet gjennomgikk vesentlige oppgraderinger og siden har blitt gjenstand for en betydelig verdiøkning. I sin tid, derimot, var mange av dem billig og kjapt bygget, og selv om de i utgangspunktet representerte en merkbar heving av standarden, holdt denne seg i varierende grad over tid. På vestkanten, der det var langt færre beboere i hver gård og bedre ressurser til vedlikehold, var historien en annen, men på Tøyen og andre deler av Østkanten begynte forfallet å sette inn tidlig på 1900-tallet.

De såkalte 'Gråbeingårdene' (egentlig navn: Tøienengårdene) ved foten av Tøyenparken ble etter hvert selve symbolet på nedgangen. Disse ble oppført 1886–1894 for å bedre boforholdene for arbeiderklassefamilier på Tøyen, men ble raskt overbefolket og dårlig vedlikeholdt. I følge rapporter fra 1930-tallet bodde det rundt 4000 mennesker fordelt på de to kvartalene

8 Dette er et viktig tema i følgende bok: Sennet R. *Flesh and Stone: The body and the city in Western Civilization*. New York: W.W. Norton & Company, 1996.

9 Sennet R. *Building and Dwelling. Ethics for the City*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018.

Figur 1: Rolf Hofmos plan for en folkepark på Tøyen (1954).

– en massiv overutnyttelse¹⁰. Dette, kombinert med ustelte uterom og ymse sosiale utfordringer, gjorde hverdagslivet svært krevende for de aktuelle familiene.

Forhold som dette gjør det mer forståelig at Oslos politikere og planmyndigheter ønsket å jevne hele områder med jorden i etterkrigstiden, den store saneringsperioden i norsk byutvikling. Heldigvis, vil vi si, ble dette bare utført i et fåtall tilfeller, som Enerhaugen og Vaterland. Samtidig er det viktig å ha i mente den nøden og de utfordringene som etterkrigstidens arkitekter og planleggere stod overfor.

Oppføringen av Tøyensenteret utover 1970-tallet var en direkte respons på den grå kulturarven i nærområdet, som riktignok ikke hadde status som kulturarv den gangen, men som senere fikk det i takt med opprustingen av den eldre bebyggelsen og økt bevissthet om arbeiderklassens kulturhistorie.

Ut fra dette perspektivet kan man si at Tøyens arkitekturhistorie rommer tre generasjoner gråhet – trehus, bygårder og boligblokker i betong – som viser at gråfarge som regel har mange sjatteringer, positive og negative, alt etter blikket som ser til hvilken tid. Typisk for dagens Tøyen er en variert miks av bygninger samt et sosialt mangfold til glede og besvær. Dagliglivet i en multikulturell bydel betyr at ulike etnisiteter og sosiale klasser må forholde seg til hverandre, med alt det medfører av muligheter og konfliktlinjer. Det er denne hverdagen, samt den komplekse kulturhistorien, som

10 Forholdene ble blant annet grundig dokumentert av sosialarbeider Nanna Broch, som var en pioner innen folkehelse og levekår i norsk sammenheng. Følgende bok fanger kjernen i hennes arbeid: Broch N. *For boligsak og hjemmets trivsel*. Oslo: Østkantutstillingen, 1961.

ligger til grunn for de endringene som Tøyenparken og Tøyensenteret har gått gjennom og stadig er inne i, som vi nå skal se nærmere på.

Grønn folkepark på Tøyen

Oslos parker ble tidlig sett på som et botemiddel mot urban nød. Ikke bare fungerte de som reservoarer og pumpeanlegg for vann, de bidro også til adspredelse og forskjønnning av nærområdene. Arealet som utgjør dagens versjon av Tøyenparken, har vært i offentlig eie siden 1810-tallet, men det var først i mellomkrigstiden at parken utviklet seg som et aktivitets- og rekreasjonsområde, blant annet med hoppbakke ved Ola Narr. 17. mai 1948 var hele 50.000 mennesker samlet for å se på hopprenn her, muliggjort av snø fra Finse fraktet i kjølevogner til Oslo. Tøyenparken var altså en betydelig magnet på folket allerede før den ble ordentlig opparbeidet.

Historisk sett kan denne visjonen spores tilbake til det sene 1940-tallet, da den profilerte AP-politikeren og idrettsplanleggeren Rolf Hofmo (1898–1966) lanserte ideen om en kultur- og idrettspark på Tøyen. Denne bygde videre på eksisterende idrettsanlegg, blant annet hoppbakken på Ola Narr, men la også opp til en storstilt opprusting av parken, med fokus på grønne kvaliteter og idrett, men også på å innlemme kultur.

Den tidens store drakamp i Oslo var plasseringen av Munchmuseet, som etter mye om og men havnet på Tøyen¹¹. Hofmo var tidlig ute med å innlemme museet i den ambisiøse planen for parken – et grep som bidro til å vippe plasseringen av museet til Tøyen i stedet for kulturelitens ønskede tomt på Frogner, like ved Vigelandmuseet.

Man aner en helsevisjon på tre nivå:

1. Idrett og folkehelse.
2. Ideen om grønne omgivelser som sunne i seg selv og som kontrast til den grå, forurensende byen.
3. Kultur som en berikelse av sinn og sjel.

Da Munchmuseet landet på Tøyen, ble parken nærmest en fullkommen symbiose av sport og kultur. Det er derfor ingen tilfeldighet at man stadig har vent tilbake til Tøyenparken når viktige prosesser har pågått i nærområdet. Da Munchmuseet skulle bygges om rundt 1990, kom prosjektet *Tøyen Kulturpark*, som blant annet rommet et arboret. Det ble aldri noe av, men tanken om at grønne omgivelser kombinert med kultur er nøkkelen

¹¹ Interesserte lesere kan finne mer ut om dette i boken som ble produsert til EXIT!: Byre E et al, red. *Exit!: historier fra Munchmuseet 1963–2019*. Oslo: Munchmuseet, 2019.

til forbedring, lever videre i form av den pågående byutviklingsprosessen *Tøyenløftet*, som ble initiert i 2013¹².

Fra senter til torg

Et høyst synlig resultat av dette er at Tøyensenteret, selve episenteret i den moderne grå kulturarven, har blitt transformert fra senter til torg. Senteret ble opprinnelig bygget på 1970-tallet som administrasjonssenter for bydelen, men den funksjonen er mindre sentral i dag. Likevel er den opprinnelige strukturen og arkitekturen nesten uforandret, noe som viser at kvalitet kan oppnås gjennom mindre grep og forbedringer.

Den modernistiske utformingen viste seg å være mer fleksibel enn man kanskje skulle trodd. Det er nemlig de usynlige endringene som er de viktigste – et mentalt skifte fra en gold administrasjonsørken til et levende bydelstorg. Nøkkelen er omprogrammering av butikker, omlegging av biblioteket og et nøye kuratert utvalg av serveringssteder. Deichman Tøyen er pr. nå den best besøkte av alle Deichman-filialene i byen. Tøyenløftet er veldig i tråd med NaKuHel-prinsipper: Bydelen skal bli tryggere og mer inkluderende, med flere aktive mennesker og plasser hvor folk kan møtes.

Men det er også skyggesider. Kritikere peker på at endringene som skjer på Tøyen Torg ikke er for alle, men for den typiske, velfødde middelklassen, som nå like gjerne nyter sin hippe drink her som på Grünerløkka¹³. Bekymringer om økte boligpriser og beboere som presses ut, er både reelle og legitime.

Et annet sensitivt tema er konflikten mellom frilynte vestlige preferanser – utelivet på Tøyen Torg er definitivt sentrert rundt alkoholkonsum – og mer konservative religiøse krefter som også hører hjemme på Tøyen. Når dette er sagt, er det notorisk vanskelig å skape endring uten at noen ekskluderes. Det skyldes blant annet faktorer utenfor selve Tøyenløftet – som de galopperende boligprisene, som er en generell utfordring i Oslo – og det faktum at all byutvikling omfavnes av noen og mislikes av andre. I sum vil vi hevde at Tøyen er på riktig vei, problemene til tross. En viktig grunn til dette er nettopp at fortidens gråhet blir omgjort til dagens potensielle forbedring, både fysisk og psykisk.

---

12 Tøyenløftet kom i stand som en hestehandel mellom venstre- og høyresiden i Oslo-politikken for å skaffe flertall for flytting av Munch-samlingen til Bjørnvika. SV satte da som krav at Tøyen skulle 'løftes' gjennom tildeling av økonomiske midler. Les mer om Tøyenavtalen og Områdeløft Tøyen her: <https://www.oslo.kommune.no/politikk-og-administrasjon/slik-bygger-vi-oslo/toyenavtalen/omradeloft-toyen/#gref>. Hentet august 2019.

13 Tøyenløftet har blant annet blitt kritisert av kommunerevisjonen i Oslo for en svakere miljøprofil enn lovet, samt at satsningen ikke når de svakeste sosiale gruppene. Alternative prosjekt som Tøyeninitiativet og Tøyenkampanjen har jevnlig vært kritiske til prosessen.

Figur 2 viser en illustrasjon av den nye versjonen av Tøyen senter (2017).

Det grå-grønne bymiljøet

Godt, dårlig, sunt, usunt – på Tøyen har pendelen hele tiden svingt mellom ulike ytterpunkt gjennom historien. En bydel står aldri stille, og det gjør heller ikke oppfatningen av hva som fungerer eller ikke. På Tøyen må det være rom for motsetninger; for gårsdagens betong i møte med dagens botanikk. Det er dette vi mener med grå-grønn bærekraft – den kontinuerlige prosessen med å prøve å forbedre bydelen ved å ta historien på alvor uten å gå på akkord med samtidens behov for utvikling og endring.

Vi mener at dette bidrar til å synliggjøre hvordan et samfunn kan bidra til å aspirere mot å oppfylle FNs bærekraftsmål og sågar videreutvikle disse på et lokalt plan. Dersom det nærmest uopnåelige Mål 3, om å *Sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder* skal bli noe annet enn en ren utopi, er det viktig at målet finner en forankring i den kulturgeografien det skal få utløp i.

I eksisterende NaKuHel-teori har vi funnet viktige faktorer som kan virkeliggjøre den praktiske gjennomføringen av helsefremmende og forebyggende arbeid i pakt med samfunnsutviklingen generelt. For at dette skal få

enda mer gjennomslag i en kompleks bydel som Tøyen, foreslår vi å utvide rammeverket, ta *den grå arven på alvor som en potensiell ressurs* og bygge på en enda mer nyansert forståelse av arkitektur i møte med de øvrige elementene som sammen utgjør det lokale bymiljøet.

Juliane Smith Wergeland

er cand.polit. fra UiO med hovedfag i sosialpedagogikk. Hovedfagsoppgaven er en undersøkelse av samlivsform og bomiljø i en av Oslos drabantbyer. Hun har vært ansatt på UiO som vit. ass. 1975–77, i Gjerdrum og Nannestad kommune som PedPsyk-rådgiver (1977–81), Rogaland vernepleierhøgskole som høskolelektor og undervisningsleder (1981–1996), Time kommune som PedPsyk-rådgiver og lærer (1996–2000), som Førstelektor på UiS (2001–2002), og i Rogaland fylkeskommune fra 2002 som rektor på tidligere Bryne Landsgymnas og på Randaberg videregående skole.

Juliane Smith Wergeland <julianekristiness@gmail.com>

Even Smith Wergeland

er førsteamanuensis ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (AHO), med arkitekturvern som spesialområde. Han har en master i kunsthistorie fra Universitetet i Bergen (2007) og en doktorgrad i arkitektur- og byplanhistorie fra AHO (2013). I tillegg til sitt akademiske virke har han praktisk erfaring som byplanlegger fra Stavanger og Oslo kommune, og gjennom firmaet Smith Wergeland Kulturbyrå driver han med rådgivning innen arkitekturvern og kultur samt utstillingsarbeid.

even.smith.wergeland@aho.no